

Sociálne ukazovatele a možnosti ich použitia¹

Peter Ondrejko

Rastislav Bednár

Katedra sociológie Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra
Stredisko pre štúdium práce a rodiny, Bratislava

Anotácia: *Koncept sociálneho ukazovateľa vychádza z potreby monitorovať zmeny v dosahovaní cieľov dôležitých pre jednotlivca, spoločnosť i ľudstvo, čo by nemalo zostávať bez povšimnutia v pedagogike. Sociálne indikátory sú sytené údajmi získanými zberom v rámci oficiálnych pravidelných i príležitostných zisťovaní a výskumov. Príspevok sa venuje systematike sociálnych ukazovateľov v Štatistickom úrade SR, v rámci OSN, OECD a Európskej únie. Podrobnejšie sú rozobrané indikátory sociálneho vylúčenia a vybrané indexy.*

PEDAGOGIKA SK 2010, ročník 1, č. 2: 123-153

KLúčové slová: *Znak, ukazovateľ (indikátor), sociálna štatistika, Štatistický úrad Slovenskej republiky, OECD social indicators, sociálne indikátory, správa o stave vzdelanosti, indexy, indikátory chudoby*

Social Indicators and Their Use. *The concept of the social indicator arose from the need of monitoring of attaining certain goals that are important for an individual, the society and the mankind. Social indicators are saturated by data collected within official periodical or occasional surveys. The paper presents the classification of social indicators used by the Statistical Office of the Slovak Republic, by UNO, OECD, and the European Union. Indicators of social exclusion and some selected indexes are explained in more detail.*

PEDAGOGIKA SK 2010, Vol. 1. (No. 2: 123-153)

Key words: *sign, indicator, social statistics, Statistics Slovakia, OECD social indicators, Education at a Glance, indexes, human poverty index*

Miesto úvodu

Otváranie sa pedagogiky spoločenskovedným disciplinám umožňuje okrem iného aj diagnostikovanie sociálno-ekonomickej situácie nielen na celoštátnej úrovni, ale aj situácie žiakov, ďalej ich rodín, škôl a regiónov, v ktorých sa

¹ Príspevok vznikol ako súčasť riešenia úlohy VEGA 1/0687/08 *Prejavy anómie v súčasnej rodine* (Sociologická analýza stavu v Slovenskej republike). Úloha sa rieši v rokoch 2008 – 2010.

výchovno-vzdelávací proces uskutočňuje. Nazdávame sa, že absencia poznatkov uvedeného druhu môže byť dôvodom neadekvátne stanovených výchovných cieľov, ale aj voľby metód činnosti. A už vôbec si len ťažko možno predstaviť púhe intuitívne odhadovanie sociálno-ekonomickej situácie v oblasti pedagogickej vedy. Kým na jednej strane v oblasti vedy a výskumu neustále zdôrazňujeme etnometodologickú² indexikalitu, podľa ktorej význam všetkého je možné pochopiť výhradne v danom situačnom kontexte, v praxi neraz „umiestňujeme“ naše vedeckovýskumné, ale i edukačné aktivity do veľmi všeobecného a neraz nedostatočne poznaného a štandardného priestoru. Pritom práve dôraz na **každodenné sociálne interakcie** a na spôsoby, akými sa snažia ľudia porozumieť svetu, v ktorom žijú, aby mu dali zmysel, by mali byť východiskom pre akékoľvek pedagogické aktivity. Na nasledujúcich riadkoch sa pokúsime načrtnúť **jednu z mnohých ciest** poznávania sociálnej reality prostredníctvom znakov a sociálnych indikátorov. Mnohé z nich sú výsledkom dlhoročného medzinárodného bádateľského procesu. Ich integrácia do pedagogiky ako sústavy vied o výchove a vzdelávaní by mohla prispieť jednak k procesom vzájomnej interpenetrácie pedagogiky a sociológie (sociológia výchovy), ako i pedagogiky a ekonómie (ekonomika výchovy a vzdelávania, pedagogická ekonómia). Ukazovatele, o ktorých budeme hovoriť, nemajú v žiadnom prípade nahrádzať ukazovatele o stave výchovy a vzdelávania, ani o vedomostiach. Pravdepodobne by boli využiteľné pri identifikácii a analýzach pozadia edukácie, humánneho, kultúrneho a sociálneho kapitálu. Ukazovatele o stave výchovy, vzdelávania, vedomostiach žiakov a ich správaní sú predmetom novo sa utvárajúcej disciplíny **edukometrie**, ktorá sleduje rovnako ako sociálne ukazovatele okrem iného aj cieľ medzinárodnej porovnateľnosti.

Osobitný význam nadobúdajú sociálne indikátory v sociálnej pedagogike. Znamenajú predovšetkým možnosť konkretizovať, prípadne spresňovať hod-

² Pre väčšiu názornosť uvádzame päť najvýznamnejších etnometodologických termínov:

1. **reflexivita** (tým, že určitú situáciu opisujeme, dávame jej zmysel a súčasne ju vytvárame, naša *interpretácia* sa stáva súčasťou samotnej situácie)
2. **opísateľnosť** (opísať možno niečo nie preto, že to má zmysel, ale zmysel to má preto, že to možno opísať);
3. **indexikalita** (význam všetkého je možné pochopiť výhradne v danom situačnom kontexte);
4. **garfinkeling** (zistovanie základných očakávaní, „očakávaní v pozadí“, t.j. neverbalizované vedenie ako interpretačné schémy, ktoré používa aktér, aby porozumel interakčnej situácii);
5. **aktér** (každý účastník interakčných aktov je vlastne praktický sociológ, sociológia preto nie je ničím iným než snahou pochopiť to, čo ľudia robia, aby rozumeli svetu, v ktorom žijú a konajú).

notenia sociálnych podmienok (social conditions), v ktorých sa nachádzajú rodiny, školy, i samotní žiaci, ako sa o tom zmieňujú i Hroncová a Emmerová (2004), Bakošová (2008) a osobitne Kraus (2008). Subjektivismus v hodnotení sociálnych podmienok máva negatívne následky, a to tak v stanovovaní výchovno-vzdelávacích cieľov, ako i vo voľbe prostriedkov, ktoré k nim majú viesť. Pokladáme za nevyhnutné uvedomiť si, že sociálne podmienky sú súčasťou kultúrneho a sociálneho kapitálu³, na tvorbe ktorých sa v rozhodujúcej miere podieľajú predovšetkým škola a rodina.

1. Všeobecne o znakoch, konštruktoch a indikátoroch

Kým pristúpime k meritu veci, týkajúcej sa sociálnych ukazovateľov, pokladáme za nevyhnutné zmieniť sa o pôvode ukazovateľov. Tým sú znaky, ktoré používame tak v bežnom živote, ako aj vo vede, výskume a v odborných analýzach. Znaky sú základom vzniku indikátorov, ktoré vznikajú ich konštrukciou. V sociálnej oblasti je uvedená problematika neobyčajne zložitá, pretože musí odrážať zložitosť a komplexnosť sociálnych systémov, ako i subsystémov spoločnosti s vysokou mierou autonómie. Práve v dôsledku komplexnosti a autonómie dokážu indikátory vyjadrovať vlastnosti vecí, javov a procesov vždy iba redukovane a selektívne, čo je osobitne problematické v autopeietických, príp. autokinetických systémoch, ku ktorým patrí i vzdelávací systém spoločnosti⁴.

Znak

Jedným z najfrekvencovanejších pojmov v bežnom živote je **znak**. Ak chceme byť presní (v odbornej literatúre a vo výskume), pod týmto pojmom rozumieme symbolické vyjadrenie vlastnosti (určenie veci, javu, akcidencie substancii). Tieto vlastnosti sú výsledkom operacionalizácie a synonymom **premennej**⁵ (t.j. znak môže nadobúdať v rôznych situáciách rôzne hodnoty). Alexander Hirner, aby zdôraznil spoločenskovedný charakter tohto termínu, používal termín *varianty znaku*. V spoločenskovednom výskume znaky sú znakmi sociálnych javov, konštrukcie priradované sociálnym javom. (Hirner, 1976, s. 193) Znaky v kvantitatívnom výskume musia spĺňať tieto podmienky:

³ Podrobnejšie pozri o tom P. Bourdieu (1983), R. D. Putnam (1995) a J. C. Coleman (1988).

⁴ Nasledujúce charakteristiky znakov sa opierajú o prácu *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu* (Ondrejko, 2007), ktorá vhodne vystihuje najvšeobecnejšie charakteristiky znakov, konštruktoch i ukazovateľov.

⁵ Pojem premenná používame preto, lebo príslušný znak môže nadobúdať v rôznych situáciách rôzne hodnoty.

1. Podmienku diskriminability (rozlíšiteľnosti), t.j. znak musí nadobúdať najmenej dve hodnoty.
2. Ku každému stavu skúmanej reality musí jestvovať istá hodnota znaku.
3. Dve rôzne hodnoty znaku nemôžu zodpovedať jednému stavu skúmanej reality.

Otvorenou otázkou však zostáva ich vznik, pôvod, teda spôsob ich kreovania (konštrukcie). Ten istý znak môže mať viacero významov, rovnako tak však môžeme použiť na identifikáciu rovnakého javu, veci alebo procesu viacero znakov.

Problematika premenných predstavuje osobitný problém z hľadiska objektov, na ktoré sa vzťahujú (individuálne a skupinové, vzťahujúce sa na vlastnosti individuí, vlastnosti skupín, javov, vecí a pod.), z hľadiska merateľnosti a nemerateľnosti, kontinúalnosti, diskretnosti (diskrétna premenná), závislosti (dependent variable) a nezávislosti a i⁶. *Nezávislé premenné* v skúmanom súbore nepodliehajú vplyvu iných premenných, naopak, ovplyvňujú ostatné (závislé) premenné. Silu, ktorou pôsobia, dokážeme pomocou matematicko-statistických operácií vypočítať. *Závislé premenné* podliehajú vplyvom jednej alebo viacerých nezávislých premenných. Niekedy hovoríme aj o *sprostredkujúcich premenných*, ktorými môžu byť činitele ovplyvňujúce závislosť konečného výsledku (v príslušnej metóde), príp. iných premenných (rušivé, intervenčné a pod.). Pre výskum v spoločenskovednej oblasti je dôležité uvedomiť si, že v závislosti od cieľa výskumu sa môže stať tá istá premenná raz nezávislá, inokedy závislá alebo sprostredkujúca.

O znakoch hovoríme, že sú *dichotomické*, ak môžu nadobúdať iba dve hodnoty (napr. muž – žena, študent – absolvent a i.), *diskrétné* (ktoré môžu nadobúdať iba obmedzený počet hodnôt), *kontinúálne* (ktoré môžu nadobúdať akúkoľvek hodnotu). Hovoríme aj o priamo pozorovateľných znakoch, kedy ich nazývame *manifestovanými*, a o znakoch, ktoré nemôžeme priamo pozorovať, preto o nich hovoríme ako o *latentných*. Tak napr. telesná výška je pozorovateľná priamo a ako znak ju budeme považovať za manifestný, kým „sociálna inteligencia“ bude predstavovať latentný znak, ktorý môžeme identifikovať iba sprostredkovaně.

Významné rozdiely vo vlastnostiach premenných predstavujú kvantitatívne a kvalitatívne premenné. Pomocou vedeckých metód dokážeme merať skúmané javy a súčasne i závislosť medzi nimi prostredníctvom premenných. V spoločenských vedách v kvantitatívnom výskume budeme merať väzby medzi premennými, kde sú obe premenné kvantitatívne, ale dokážeme merať aj väzby medzi premennými, medzi ktorými sú niektoré kvantitatívne a niektoré

⁶ Inštruktívny a zasvätený prehľad o premenných a indexoch premenných podáva Juszczyk (2003), známy aj našej pedagogickej verejnosti.

kvalitatívne. V takom prípade hovoríme, že intenzita (početnosť, veľkosť, výška a pod.) kvantitatívnej premennej je účinkom kvalitatívne definovanej situácie. Závislosť medzi nimi môže byť určená pomocou kvantitatívnej hodnoty premennej alebo pomocou priemernej miery, odchýlky od priemeru a pod. a keďže ide o závislosť medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi premennými, niekedy hovoríme menej presne iba o vysokých (nízkych) hodnotách, veľkej a malej intenzite a pod.

V kvantitatívnom výskume najčastejšie hovoríme o znakoch *nominálnych* (klasifikačných), *kardinálnych* (kvantitatívnych), *poradových* (ordinálnych), *intervalových* (vyjadrujú nielen poradie, ale aj vzdialenosť), *pomerových*, *závislých*, *nezávislých*, *zjavných*, *latentných* a i. Od charakteru znaku závisí i spôsob jeho merania. Najnižšou úrovňou merania je tzv. *nominálne meranie*⁷, keď priradujeme objektom merania znaky, najčastejšie čísla, ktoré nemajú kvantitatívny význam, ale sú iba numerickými symbolmi objektov, ktoré sme takto označili. Preto niekedy hovoríme, že majú kvalitatívny význam, t.j. majú nominálne alebo kvalitatívne znaky a že tvoria množinu príslušného objektu.

Chceme ešte upozorniť, že i v spoločenských vedách sa možno stretnúť s termínom **termy**. **Termy** sú znaky, ktoré slúžia na označenie objektov. Ich význam spresňujeme pridaním predikátov. Tak hovoríme napr. o teoretických termoch, používame pojem algebraický term a pod.⁸

Konštrukty

Znaky v úlohe premenných sú vlastne symboly, ktorým priradujeme čísla alebo hodnoty. Preto im niekedy hovoríme *konštrukty*. Sú „konštruované“ tak, aby sa dali merať, príp. pozorovať. Na rozdiel od pojmov, ktoré vznikli generalizáciou jednotlivín, sú vytvárané zámerne, a to tak, aby slúžili určitým (vedeckým) účelom. V prípade, ak môžu nadobúdať iba dve hodnoty (napr. pohlavie), hovoríme o *dichotomických* premenných. Konštrukty ako premenné vznikajú definovaním, a to dvoma spôsobmi:

1. Definovaním konštitutívnym, keď jeden pojem (*definiendum*, to, čo máme definovať) nahradíme iným pojmom, ktorý je spravidla známejší (*definiens*, ktorý definuje, resp. pomocou ktorého definujeme).
2. Operacionálnym definovaním, pri ktorom uvádzame činnosti, ktoré musí výskumník vykonať, aby mohol konštrukt merať, t.j. dáva význam premennej uvedením toho, čo výskumník musí urobiť, aby premennú zmeral. (Kerlinger,

⁷ Vyšším druhom merania je poradové meranie, t.j. usporadúvanie objektov výskumu podľa vopred definovaných charakteristík, ako i intervalové meranie. Najvyššou formou merania v spoločenských vedách je pomerové meranie (škálovanie), ktoré umožňuje vykonávať všetky aritmetické operácie vrátane násobenia a delenia.

⁸ Podrobnejšie pozri o tom encyklopédia www.ys.sk

1972, s. 45) V tomto prípade operacionálna definícia tvorí spojenie medzi konštruktom a realitou.

Súčasťou vzniku konštruktov je teda proces, ktorý nazývame definovaním prostredníctvom **definície**. Jej hlavnou funkciou je vymedzenie (príp. ohraničenie) výrazu, ktorý označuje reálnu vec alebo jav vo vzťahu k príslušnému výrazu jazykovými prostriedkami, a to prostredníctvom vymedzenia podstatných znakov. Cieľom definície je jednoznačné priradenie významu definovanému výrazu (*definiendum*, to, čo máme definovať) prostredníctvom známeho významu výrazu, ktorý slúži ako *definiens* (ktorý definuje, resp. pomocou ktorého definujeme). Niekedy je nevyhnutné, aby sme pri definovaní definovali aj pojmy, prostredníctvom ktorých chceme definovať. Tento postup niekedy nemá „konca-kraja“, definujeme vždy ďalšie a ďalšie pojmy, aby sme mohli uskutočniť náš prvotný zámer – priradenie významu definovanému výrazu, ktorý chceme operacionalizovať. Dochádza k tzv. **definitorickému regresu**, vedúcemu k nevyhnutnosti stále ďalších definícií. Aby sme tomu zabránili, na zvolenom stupni a hĺbke definovania tento proces prerušujeme s odvolaním sa na všeobecnú platnosť, zrozumiteľnosť a akceptovanosť príslušného pojmu.

Sústavou definícií vytvárame **kategoriálny systém**, t.j. základné pojmy, ktorých obsah tvoria najvšeobecnejšie výpovede o predmete výskumu ako súcne⁹, o jeho bytí ako podstaty jeho súcna. Základné pojmy, ktoré majú charakter kategoriálneho systému, predstavujú súčasne i vzájomné vzťahy, vzájomnú usporiadanosť predmetov, javov a procesov, ktoré vo výskume označujú.

Na záver by sme mohli povedať, že konštrukty, ktoré predstavujú druh premenných, sú pozorovateľné prostredníctvom operacionálne definovaných premenných.

Indikátor

S pojmom znak bezprostredne súvisí ďalší významný pojem – **indikátor** (angl. indicator – ukazovateľ). Sú ním spravidla numerické alebo alfabeticke (príp. alfa-numerické) údaje so schopnosťou vypovedať o skúmanej realite. Prostredníctvom nich bývajú v kvantitatívnom výskume skúmané, analyzované a hodnotené sociálne javy.

Indikátormi sú často javy, ktoré sú samy pozorovateľné a zistiteľné vrátane ich vlastnosti. Môžu mať číselnú, kvantitatívnu podobu, môžu mať charakter konštruktu, celej sústavy znakov alebo podobu symptomatológie (príznakov). Hovoríme o *analytických a syntetických* indikátoroch, vzhľadom na indikovaný jav hovoríme o *definičných* indikátoroch, ktoré sú súčasťou operacionálnej

⁹ Súcno možno charakterizovať ako skutočnosť a existenciu, v našom prípade všetko, čím predmet výskumu v skutočnosti je.

definície indikovaného javu a niekedy bývajú preto nazývané operacionálnymi. Ďalej hovoríme o *vecných* indikátoroch, keď ich s indikovaným javom spája vecná väzba, a o *inferenčných*, keď indikujú skryté vlastnosti skúmaného javu. V stratégii kvantitatívnych výskumov ich využívame pri operacionalizácii a meraní sociálnych javov, ktoré sú predmetom nášho výskumu, príp. ktoré tento jav neraz podmieňujú, alebo sú jeho výsledkom, najčastejšie v spojení s tvorbou hypotéz. Indikátory môžu nadobúdať vo výskume inštrumentálny charakter, ale môžu byť aj výsledkom výskumu (jestvujú výskumy zamerané na tvorbu indikátorov, vo vede jestvuje i celé hnutie sociálnych ukazovateľov – jeho predstavitelia sa zaoberajú výlučne výskumom a tvorbou ukazovateľov). Ako neskôr uvedieme, indikátory vystupujú ako špeciálna podmnožina štatistických výsledkov, teda ako výsledok neraz dlhodobých sociálnych výskumov. Ako príklad uvádzame indikátory kvality života, ktoré budú iste zaujímať tak sociálnych pedagógov, ako i špecialistov, orientovaných na teóriu výchovy a stanovovanie výchovných cieľov.

Kvalita života sa čoraz častejšie stáva predmetom pozornosti celých sociálnych hnutí, osobitne ekologických, protikonzumentných, protirasových, feministických a pod., ba je i predmetom pozornosti OSN, ktorá sa usiluje pravidelne hodnotiť kvalitu života v rôznych krajinách sveta a nemôže stáť na okraji pozornosti ani v procese výchovy. Súčasný neuspokojivý stav kvality života sa stáva podnetom na hľadanie východísk, podnetom najmä na snahu o zmeny spôsobu života. Neraz sme stavaní pred otázku, či možno výchovou zmeniť kvalitu života napr. nadobúdaním sociálneho a kultúrneho kapitálu (Pierre Bourdieu, James Coleman, Robert Putnam a i.). V príspevku uvádzame indikátory, ako ich sledujú nadnárodné inštitúcie v rámci OSN a UNESCO:

Indikátory kvality života

- *Indikátory životného prostredia.* Životné prostredie má bezprostredný vplyv na každodenný život človeka, ale súčasne je aj každodenným životom utvárané.
- *Indikátory zdravia a choroby* ako biosociálne javy. Všetky ostatné aspekty kvality života môžu byť v prežívaní každodennosti podriadené práve zdraviu a chorobe. V tejto súvislosti vystupuje s osobitnou naliehavosťou sociológia tela (význam tela a telesnosti – človek nemá telo, ale je telom (Schopenhauer, Merleau-Ponty, Berger a Luckmann), najnovšie poznatky thanatológie, Lazarov a Proustov syndróm a i.
- *Indikátory osobnej a kolektívnej bezpečnosti,* násilia v spoločnosti a úrovne riešenia nedorozumení a konfliktov vrátane fungovania inštitútov sociálnej kontroly.
- *Indikátory úrovne bývania,* v ktorom strávime väčšiu časť svojho osobného a rodinného života a *rekreácie,* resp. spôsobu relaxácie po práci. Neraz však úroveň bývania býva spojená i s výkonom povolania.

- *Indikátory medziľudských vzťahov* – v rodine, na pracovisku, v obci, v sociálnej skupine, v ktorej sme zaradení, alebo do ktorej by sme chceli patriť. Často sú pokladané za súčasť indikátorov životného prostredia.
- *Indikátory voľného času*, jeho kvantity i kvality, spôsobu a úrovne jeho trávenia.
- *Indikátory sociálnych i technologických charakteristík práce*, v zamestnaní i mimo zamestnania.
- *Indikátory možnosti podielu na riadení spoločnosti* (realizovaných i nere realizovaných) vo všetkých oblastiach života komunity, obce, organizácií, regiónov, štátu a pod.
- *Indikátory sociálnych istôt*. Ich predmetom sú ukazovatele ekonomickej stability, sociálnej politiky štátu, miery nezamestnanosti, inflácie a pod. Hlavným zdrojom krytia ľudských potrieb s dopadom na dosiahnutý stupeň životnej úrovne je dôchodok. U vlastníkov kapitálu je to zisk, renta a u zamestnancov je to mzda. Sociálne istoty zabezpečuje **sociálna spravodlivosť**¹⁰.
- *Indikátory občianskych slobôd* (sloboda prejavu, zhromažďovania, osobnosti, akceptovanie princípu individualizmu, právo rovnakého zaobchádzania, spravodlivého trestu, právo na súkromie a individuálny prejav, získavanie a využívanie občianstva).

Napokon v literatúre sa stretávame i s druhom indikátorov, ktoré nie sú pozorovateľné vo vzťahu ku skúmaným javom. Sú to ukazovatele, ktoré nám dovoľujú určiť, že sa vyskytla iná udalosť, iný jav. Napr. systém funkčných noriem v spoločnosti môže byť ukazovateľom jej usporiadanosti, nedostatok ľudskosti v aplikácii zákonov a byrokracia môžu byť ukazovateľom strachu a pod. Tu môžeme rozlišovať *indikátor* (ukazovateľ) a *indikátum* (to, čo indikátor ukazuje, najčastejšie vlastnosť). Rozsah indikátora zahŕňa skúmaný jav, kým indikátum je jav, ktorý je vždy širší a hlbší ako náš ukazovateľ.

¹⁰ Kontroverzný termín, o ktorom sa neustále diskutuje. Tak napr. princíp rovnosti je v priamom protiklade k princípu výkonu a zásluh. Preto sa politika sociálnej spravodlivosti chápe ako kombinovaný prístup, ktorý cielene nastavuje uplatňovanie rôznych princípov v rôznych životných situáciách. V súčasnosti sa za sociálne spravodlivú považuje spoločnosť, ktorá aplikuje rôzne princípy rozdeľovania v rôznych oblastiach sociálnej politiky (napr. princíp rovnakých príležitostí v sociálnej politike, princíp sociálnej odkázanosti v procese regulovania chudoby a podpory sociálnej inklúzie znevýhodnených skupín). Typický model sociálnej spravodlivosti vo vyspelých krajinách sa označuje ako „model pevného dna a otvoreného stropu“, ktorý sa primárne spája s úsilím jednotlivca, využívajúceho svoje sily k uskutočňovaniu vlastných záujmov, ale súčasne predpokladá vôľu pomôcť slabším a odkázaným občanom. Podrobnejšie pozri o tom <http://akademia.exs.sk>

Niektoré indikátory je nevyhnutné definovať prostredníctvom toho, čo merajú. Tak napríklad definícia inteligencie sa najčastejšie uvádza prostredníctvom toho, čo inteligencia meria.

V štatistickej literatúre má pojem ukazovateľ (*indicator*) podľa slovníka Merriam-Webster¹¹ štyri významy. Tri významy sú skôr technického charakteru a štvrtý označuje akúkoľvek skupinu štatistických hodnôt (napr. úroveň zamestnanosti), ktoré keď vezmeme dohromady, nám podávajú (signalizujú) zdravie ekonomiky. Zjednodušene by sme mohli konštatovať, že ukazovateľ je špecifickou štatistickou veličinou, ktorá opisuje určitú sociálno-ekonomickú skutočnosť.

Zo sociologického hľadiska je ukazovateľ takou veličinou, ktorá najlepšie opisuje daný jav, a teda je to najadekvátnejší znak daného javu. Ak chceme opísať sociálny jav – a o takéto javy najmä ide v rámci sociálnej štatistiky, musíme si definovať množinu znakov opisujúcich daný jav. Znak je tak skutočnosť, ktorá na základe svojej genetickej, štruktúrnej či funkčnej spätosti s inými skutočnosťami niečo vypovedá o týchto skutočnostiach. Spomenuli sme už, že každá skutočnosť, každý jav môže mať viacero znakov. Pravdou však je, že nie každý z nich rovnako zodpovedá potrebám konkrétneho (napr. pedagogického) výskumu sociálnej reality či pohľadu na ňu. Preto je potrebné za ukazovatele (či indikátory) daného javu považovať len relevantné znaky daného javu, ktoré v jednotlivostiach i vo svojom súhrne výstižne opíšu daný jav.

Príručka OSN (1975, s. 27 a n.) uvádza, že by sa za sociálny indikátor mohol považovať konštrukt postavený na pozorovaniach (obvykle kvantitatívnych), ktorý nám niečo hovorí o tom aspekte či zmene sociálneho života, ktorý nás zaujíma. Takáto informácia môže byť objektívna v takom zmysle, ktorý ukazuje na stav či zmenu, alebo môže byť subjektívna v takom zmysle, ktorý ukazuje, ako sa na reálny stav či zmenu tohto stavu nazeraná zo strany spoločenstva či už celého, alebo jeho jednotlivých skupín. Teda indikátorom opisujeme, aký je stav či aké zmeny nastali z objektívneho či subjektívneho hľadiska. Zároveň nám indikátor poskytuje vysvetľujúce údaje, prečo veci sú také, aké sú, či prečo určité zmeny majú svoj zmysel. Indikátory nám tiež môžu poslúžiť pri sledovaní dôsledkov uplatnených politických opatrení (napr. či nastalo zlepšenie). Sociálne indikátory sa vzťahujú na určitú oblasť sociálnych vecí a mali by vyhovovať účelu zvláštnosti, porozumenia či aktivity. Môžu byť v podobe jednoduchých postupných údajov či celých sérií údajov. Netreba však zabúdať, že sa nedá zostrojiť vyčerpávajúci súbor všetkých žiaducich indikátorov a že tieto sú vypracovávané pre rozličné druhy štatistík a pre rozličné účely bádania či politického rozhodovania.

¹¹ Pozri <http://www.merriam-webster.com/dictionary/indicator>

Možnosť opisu sociálneho života pomocou relevantných indikátorov má dlhšiu tradíciu. V 18. a v 19. storočí sa objavilo viacero štúdií opisujúcich sociálnu realitu – najmä v Anglicku a Francúzsku. Využívali sa ukazovatele najmä kvantitatívneho charakteru, ktoré boli pre analytické účely zostavované do rozličných prehľadov a súborov. Známe sú „nomenklatúry“ Le Playa (1806 – 1882), ktorý študoval rodiny európskych robotníkov. Systematiku sociálneho rozboru rozdelil do nasledujúcich skupín: 1. širší spoločenský kontext rodiny – miesto bydliska, spoločenské postavenie, druh práce, 2. existenčné prostriedky rodiny, 3. spôsob existencie rodiny – bývanie, vybavenie, obliekanie, odpočinkov, 4. dejiny rodiny a jej zvyky, 5. rozpočet rodiny. (Sczcepanski, 1967) Opis sociálnych javov si však vyžadoval viac než len jednoduché číselné údaje. V tejto súvislosti treba spomenúť práce Emila Durkheima (1858 – 1917), ktorý rešpektoval ťažkosti poznávania sociálnych javov nedostupných bezprostrednému empirickému pozorovaniu a navrhol nahradiť nemerateľný jav takým faktorom, ktorý daný jav symbolizuje a je merateľný, čo použil pri analýze sociálnej dezintegrácie pomocou údajov o samovražednosti. (Durkheim, 1926) Významný podiel na metodológii sociologických premenných má P. F. Lazarsfeld a jeho spolupracovníci, ktorí hľadali cesty, ako analyzovať premenné kvalitatívnej povahy, zaoberali sa teóriou sociologického merania a operacionalizácie globálnych pojmov, vyslovili sa k zásadám konštrukcie syntetických indexov a k analýze latentných vlastností prostredníctvom pozorovateľných ukazovateľov. (Illner, Foret, 1980, s. 39)

V priestore česko-slovenského vnímania indikátorov sa treba vrátiť k príručke *Sociální ukazatele* (Illner, Foret, 1980), kde autori veľmi podrobne opisali indikátory „kľúčových zložiek sociálneho rozvoja“ a zároveň upozornili na vtedajšie otázky a riešenia metodologických problémov spojených s výstavbou sociálnych indikátorov. Sociálne ukazovatele definovali ako „empiricky zistiteľné, spravidla kvantitatívne a do koncentrovanej podoby spracované, pre spoločenské riadenie užitočné sociálne informácie, schopné vypovedať o určitej podstatnej a často ťažko sledovateľnej či bezprostredne vôbec nesledovateľnej vlastnosti nejakého sociálneho objektu. Sociálne ukazovatele obvykle plnia jednak úlohu symptómov, ktoré na sledovateľnej úrovni signalizujú, čo sa robí s objektom na tých úrovniach, ktoré sa vymykajú priamemu pozorovaniu, a jednak plnia úlohu strategických informácií vystihujúcich kľúčové miesta zložitých sociálnych štruktúr a procesov.“ (Illner, Foret, 1980, s. 39) Podľa týchto autorov sociálne ukazovatele majú buď podobu verbálnej výpovede (keď ide o kvalitatívne znaky), alebo ide o formu jednočíselnú (absolútne či relatívne ukazovatele alebo syntetické ukazovatele – indexy) alebo viacčíselnú (rozloženie absolútnych, prípadne relatívnych hodnôt znaku, časové rady, priestorové rady). Vo forme verbálnych výpovedí sú podľa Illnera a Foreta prezentované indikátory charakterizujúce stav určitých globálnych vlastností

sociálnych objektov, vlastností majúcich relatívne konštantnú povahu či indikátory vystihujúce cieľovú hodnotu sledovaného javu. Častejšie sa však v praxi sociálnych indikátorov využívajú číselné indikátory vypovedajúce o rozsahu zisťovaného javu v daných sledovaných položkách. Zmysel sociálnych indikátorov videli Illner a Foret v tej dobe (koniec 70. rokov 20. storočia) najmä v kontexte ich využitia v praxi – v politike – v riadení, v príprave plánov sociálneho rozvoja i v možnostiach sledovania spôsobu života.

V súčasnosti sa indikátor vníma ako špeciálna podmnožina štatistických výsledkov. Avšak zahŕňa oveľa hlbšie významy. Na tomto mieste uvedieme rozličné podoby súčasných definícií indikátorov podľa Brunggera (2004):

1. Indikátor je jednoduchá kombinácia prostredníctvom definovaného algoritmu dvoch (či viac) štatistických výsledkov (čísiel) v podobe nového odvodeného merania. V najjednoduchšej podobe je to čitateľ a menovateľ. Oba prvky môžu pritom pochádzať z rovnakých či rôznych štatistík. Pridaným prvkom (okrem údajov v čitateli a v menovateli) je tu stupeň porovnateľnosti, pričom odvodené meranie eliminuje vplyv veľkosti menovateľa. Všetky porovnania v čase založené na jednoduchom koeficiente, kde v menovateli je základné obdobie, patria do takéhoto chápania indikátora.

2. Indikátor interpretujeme normatívne, kde je možnosť ustanoviť triedenia či kategórie tabuliek. Aplikuje sa na porovnanie regiónov, krajín či iných vhodných jednotiek v rovnakom časovom období. Indikátory sú potom takými štatistikami, ktoré sledujú stav „lepšie / horšie“ vrátane kvantifikácie rozdielov tak v čase, ako aj v priestore.

3. Indikátory len čiastočne pokrývajú oblasť vnímania, ale sú používané v rámci oficiálnej štatistiky, pričom indikátor meria niečo širšie, než čo je skutočne merané. Patria sem najmä sociálne štatistiky (vypovedajúce o zdraví, vzdelaní, kvalite práce, kriminalite).

4. Syntetické indikátory. Sú to kombinované merania individuálnych indikátorov zostrojených za účelom rýchleho pohľadu na komplex súboru indikátorov alebo štatistík. Pri tvorbe indexov treba rešpektovať rôznu formu a váhu vstupných údajov vchádzajúcich do výsledného indexu, preto sa používajú rôzne formy a techniky vážená jednotlivých skupín. Súvisí to najmä s tým, že rôzne komponenty indexu nie sú vyjadrené v rovnakých jednotkách merania, alebo odrážajú rôzne položky, kde nie je použitá zvyčajná metóda agregácie.

Požiadavky na kvalitu indikátora

Indikátory, o ktorých budeme na nasledujúcich stránkach písať, sú teda štatistické premenné využívané v politike – pri tvorbe politik a pri monitoro-

vaní zmien zapríčinených uplatňovaním politík. V tejto súvislosti by indikátory mali spĺňať tieto kritériá¹²:

1. zrozumiteľnosť – mali by byť jasné a stručné, jednoduché na pochopenie a interpretáciu pre používateľov,
2. transparentnosť – vstupy a spracovanie má byť jasné – používateľ má vedieť, ako bol indikátor postavený, odkiaľ pochádzajú údaje, ako je informácia spracovaná a ako je indikátor vypočítaný,
3. signifikantnosť a relevantnosť,
4. analytickosť – údaje by mali poskytnúť dostatok informácií na prienik do podstaty skúmaného fenoménu,
5. úplnosť – sledované indikátory by mali pokrývať celú populáciu skúmanej štatistickej jednotky či celého geografického regiónu,
6. hodnovernosť – hodnota štandardnej chyby by mala byť nízka,
7. porovnateľnosť – vnútorná (ten istý indikátor pre podskupiny či oblasti), vonkajšia (porovnateľnosť s inými zdrojmi údajov), medzičasová (možnosť kontroly v rôznych časových obdobiach),
8. koherentnosť – rovnaké referenčné obdobia, spôsob výpočtu,
9. plynulosť – možnosť zavedenia časového radu údajov,
10. včasnosť,
11. dostupnosť,
12. minimalizácia nákladov.

Možno teda konštatovať, že nároky na indikátory sú skutočne veľmi vysoké a je otázkou, do akej miery sú vôbec v celom rozsahu naplniteľné. Otvorenou otázkou zostáva, koľko z uvedených požiadaviek je nevyhnutných, aby sme mohli s indikátormi vôbec pracovať.

Ďalší autori (Atkinson et al., 2002) vo vzťahu k zásadám pre stanovenie sociálnych indikátorov v priestore Európskej únie zdôrazňujú:

1. Každý indikátor by mal podchytiť podstatu skúmaného javu a jeho výklad by mal byť jasný a zrozumiteľný.
2. Každý indikátor by mal byť dopredu štatisticky dostatočne preverený.
3. Každý indikátor by mal reagovať na politické intervencie, avšak nemal by byť politicky zmanipulovateľný.
4. Každý indikátor by mal byť merateľný a dostatočne porovnateľný v členských štátoch Európskej únie a mal by byť (ak sa dá) porovnateľný so štandardmi používanými v OSN či OECD.
5. Súbor použitých indikátorov by mal byť vyvážený pre rôzne dimenzie sociálnej politiky, jednotlivé indikátory by mali byť vzájomne zosúladené, mali by byť čo možno najtransparentnejšie a najprístupnejšie pre občanov EÚ.

¹² Podľa Rural Households' Livelihood and Well-being. 2007. United Nations: New York.

Štruktúra indikátora

Indikátor sa stanovuje obvykle ako zložka či súčasť celej sústavy indikátorov pokrývajúcich nami sledovaný jav. Preto je dôležité, aby pre každý indikátor patriaci do danej sústavy platili tie isté náležitosti. Pri stanovovaní (a následne i pre potreby čítania) indikátora je preto potrebné dopredu definovať parametre daného indikátora. Takýmito parametrami môžu byť¹³:

1. Číslo indikátora – dôležité pri identifikácii indikátora v rozličných schémach.
2. Názov indikátora – už v názve treba stručne naznačiť jeho zameranie.
3. Cieľ – verbálny opis zamerania a sledovania výseku sociálnej reality; niekedy sú ciele rozpísané širšie – napr. primárne ciele, sekundárne ciele využívania a pod.
4. Definícia – verbálny opis príslušného indikátora obsahujúci použité premenné.
5. Vzorec – matematické vyjadrenie výpočtu indikátora vyplývajúci z definície; zároveň je potrebné vysvetliť označenia veličín použitých vo vzorci.
6. Zdroj – uvedie sa pôvod údajov použitých pri výpočte hodnôt indikátora, pôvod premenných dosadzovaných do vzorca. Treba uviesť konkrétny zdroj – napr. názvy existujúcich databáz, štatistických publikácií, internetové zdroje.
7. Inštitúcia zodpovedná za zber údajov – uviesť konkrétnu inštitúciu (napr. Štatistický úrad SR).
8. Premenné – uviesť zoznam všetkých premenných potrebných pre výpočet hodnôt príslušného indikátora.
9. Postup výpočtu – uviesť opis krokov vedúcich k výpočtu hodnoty indikátora. Algoritmus postupu výpočtu je potrebný najmä pri používaní rozličných softvérov.
10. Časový harmonogram – uviesť odhadované obdobie, ku ktorému sa predpokladá spracovanie príslušných zdrojových databáz.
11. Navrhované triedenia – uviesť odporúčania pre triedenie indikátora (napr. podľa typu regiónu, podľa výšky príjmu a pod.).
12. Návrh špecifických indikátorov – definovanie kategórií triediaceho znaku (napr. definovanie konkrétnych regiónov, kategórií príjmových skupín a pod.), ktoré budú následne vystupovať ako samostatné indikátory.

Uvedené parametre sú dôležité pre tvorbu sociálnej štatistiky a možnosti jej využívania v spoločenských vedách. Tvoria významnú súčasť poznávania sociálneho systému, ktorého nedeliteľnou súčasťou sú i výchova a vzdelávanie.

¹³ Podľa referenčného manuálu Vytvorenia národných indikátorov v oblasti chudoby a sociálneho vylúčenia. Interný materiál projektu Vytvorenia ..., 2008. Bratislava : MPSVR SR, s. 3-4.

2. Sociálna štatistika

Zbieraním údajov pre potreby sýtenia hodnôt jednotlivých indikátorov sa zaoberajú rozličné inštitúcie, predovšetkým sú to štatistické úrady a ďalej rezortné a privátne pracoviská zamerané na zber údajov. Môže ísť o pravidelne opakované zbierania s kratšou či dlhšou časovou amplitúdou medzi jednotlivými zbermi, keď poznáme pravidelne sa opakujúce mesačné zbieranie údajov ako podklad pre napr. vykazovanie zmien v spotrebiteľských náladách obyvateľstva, štvrťročné zbery pre účely vykazovania zmien v mierach nezamestnanosti, ale aj napr. len raz za 10 rokov vykonávaný zber údajov – sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Významnými zdrojmi údajov sú však aj jednorazovo vykonávané prieskumy.

Získané údaje sú zapracovávané do sústavy rozličných štatistík, kde jednou z nich je aj sociálna štatistika – teda štatistika zameraná na opis sociálnej reality. V súčasnosti sú k dispozícii databázy údajov sociálnej štatistiky tak na národnej, ako aj medzinárodnej úrovni. Z významných vlastníkov databáz môžeme menovať v rámci Slovenska Štatistický úrad Slovenskej republiky a ďalej ministerstvá či nimi poverené rezortné inštitúcie. Na medzinárodnej úrovni je to Organizácia Spojených národov, Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj (OECD), Európska komisia. Pochopiteľne, že tých inštitúcií je oveľa viac, preto v niektorých prípadoch treba vyhľadávať databázy údajov aj v ďalších organizáciách.

Štatistický úrad Slovenskej republiky

ŠÚ SR vedie databázy údajov v týchto hlavných oblastiach: demografia, sociálne štatistiky, makroekonomické štatistiky, zahraničný obchod, podnikateľské štatistiky, organizačné štatistiky, poľnohospodárstvo a lesníctvo, viacstranné štatistiky, verejná mienka. Osobitne sa vedie výkazníctvo ukazovateľov ekonomického vývoja SR (kde sú údaje o HDP, zamestnanosti, nezamestnanosti, o spotrebiteľských cenách, o cenách výrobcov, o priemerných mesačných mzdách, o ekonomickej situácii v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva, údaje o obyvateľstve či štátnom rozpočte) a ukazovateľov ekonomického vývoja za regióny.

Keď si podrobnejšie všimneme tie oblasti, ktoré samotný Štatistický úrad SR zaraďuje do sociálnej štatistiky, potom nájdeme údaje o:

- **životných podmienkach**, kde sú údaje získané v rámci zisťovania rodinných účtov (o príjmoch a výdavkoch domácností), zisťovania EU SILC (o príjmoch a životných podmienkach obyvateľov – ako súčasť štatistiky Európskej únie) a štatistiky spotreby potravín,
- **trhu práce**, kde sú údaje o ekonomickej aktivite obyvateľstva, zamestnanosti, nezamestnanosti, mzdách, úplných nákladoch práce a historické údaje,

- **školsťve a vzdelávaní**, ktoré sa týkajú činnosti škôl (údaje o materských, základných, stredných a vysokých školách, školskom stravovaní, štipendiách a školských zariadeniach),
- **zdraví**, kde sú údaje o ambulantej a lôžkovej starostlivosti, spoločných liečebných a vyšetrovacích zložkách, údaje o sieti zdravotníckych zariadení v SR, o zdravotnom stave obyvateľov, o pracovnej neschopnosti (počet poistených, počet prípadov PN, kalendárnych dní na PN, počet pracovných úrazov, sumy vyplateného odškodného atď.),
- **sociálnej ochrane**, kde sú štatistiky sociálneho poistenia (údaje o poistencoch, výbere poistného), štatistiky dávkového systému sociálneho zabezpečenia (o poberateľoch a dávkach sociálneho poistenia, štátnej sociálnej podpore a sociálnej pomoci) a štatistiky sociálnych služieb (poskytovaných v zariadeniach sociálnych služieb i mimo nich, o počtoch miest v zariadeniach atď.),
- **kultúre**, kde sú údaje o divadlách, hudobných telesách, audiovizuálnych dielach, rozhlasovom a televíznom vysielaní, knižniciach, periodickej tlači, múzeách, galériách, botanických i zoologických záhradách, ochrane pamiatkového fondu, jaskyniach, členstvách v cirkvách, občianskych združeníach, odborových zväzoch atď.),
- **kriminalite, požiaroch a povodniach**, kde nájdeme údaje o všeobecnej kriminalite (trestné činy majetkové, násilné, mravnostné,...), hospodárskej kriminalite (trestné činy rozkrádania majetku, neoprávneného podnikania, poškodzovania spotrebiteľa, falšovania úradných listín a peňazí), zostávajúcej kriminalite (nadržovanie, ublíženie na zdraví z nedbanlivosti, dopravné nehody,...), požiaroch (usmrtené osoby, hmotná škoda, uchránené hodnoty, príčiny vzniku požiaru, ...) a povodniach.

Treba dodať, že ŠÚ SR informuje aj o ďalších vecne príslušných databázach údajov, ktoré sa nachádzajú v príslušných rezortoch.

OSN – Statistical Office

Sociálne ukazovatele v rámci OSN má na starosti Štatistické oddelenie Odboru ekonomiky a sociálnych vecí Sekretariátu OSN a sú vytvárané z mnohých národných a medzinárodných zdrojov. Technické zázemie vývoja sociálnych indikátorov je opísané v dvoch príručkách OSN – *Handbook on Social Indicators a Towards a System od Social and Demographic Statistics*. Sociálne indikátory pokrývajú tieto oblasti¹⁴. Mnohé z uvádzaných oblastí súvisia i bezprostredne s výchovou a vzdelávaním v rodine i škole:

výchova detí,

1. detská populácia a staršia populácia,
2. používanie antikoncepcie,

¹⁴ Pozri napr. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/>

3. **vzdelávanie,**
4. zdravotníctvo,
5. bývanie,
6. ľudské sídla,
7. príjem a ekonomická aktivita,
8. **gramotnosť,**
9. obyvateľstvo,
10. nezamestnanosť,
11. zásobovanie vodou a hygienické zariadenia.

V príručke *Handbook on Social Indicators*¹⁵ je opísaný spôsob bežného definovania konkrétnych indikátorov pre:

1. vekové skupiny a pohlavie,
2. národné, etnické skupiny,
3. mestské a vidiecke oblasti; mestské a vidiecke aglomerácie; zemepisné regióny,
4. domácnosti – ich veľkosť, zloženie a vedenie,
5. **úroveň vzdelania,**
6. povolanie,
7. postavenie v zamestnaní,
8. socio-ekonomické skupiny,
9. percentilové rozloženie príjmov domácností a spotreby,
10. využívanie času (aktivity),
11. druh ekonomickej aktivity (priemysel), funkcie vládneho a mimovládneho sektora.

OECD Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj – Odbor sociálnej politiky

OECD je jedinečným fórom, kde vlády 30 demokratických štátov sveta spolupracujú na určovaní ekonomických, sociálnych a environmentálnych výziev globalizácie. V dvojročnej perióde je vydávaná publikácia *Society at a Glance*(2005) (Spoločnosť v odraze), ktorá obsahuje sociálne indikátory umožňujúce porovnávať krajiny, či sú viac alebo menej nerovné, zdravšie či súdržné. Zmyslom zbierania údajov a napĺňania OECD sociálnych indikátorov je dať odpoveď na dve otázky: aby sa zistil progres krajín OECD v oblasti sociálneho rozvoja a aby sa zistila efektívnosť spoločenských aktivít podporujúcich sociálny rozvoj.

Sústava OECD sociálnych indikátorov pokrýva viacero oblastí:

¹⁵ Handbook on Social Indicators, s. 30-38.

1. Kontextové indikátory – ako je národný príjem na hlavu, podiel starších v populácii, miery pôrodnosti, zahraničná a v zahraničí narodená populácia, sobáša a rozvody.

2. Sebestačnosť – je podstatným objektom sociálnej politiky; sebestačnosť jednotlivcov a rodín je podporovaná zabezpečením ich aktívnej účasti v ekonomike a spoločnosti a samostatnosti ich aktivít v každodennom živote. Na doloženie týchto skutočností slúžia indikátory vypovedajúce o zamestnanosti, nezamestnanosti, domácnostiach bez zamestnaných, pracujúcich matkách, **dosiahnutom vzdelaní**, veku odchodu do dôchodku, aktivitách mladých ľudí, údaje o relatívnej chudobe, chudobe detí, príjmoch starších ľudí, mimopracovných dávkach, dávkach posledného útočiska a taktiež údaje o verejných, súkromných a celkových sociálnych výdavkoch.

3. Rovnosť – v danom kontexte sa vzťahuje na dôsledky politik usilujúcich sa prekonať sociálne znevýhodnenia či znevýhodnenia na trhu práce, podporovať **rovnosť príležitostí a samostatnosť jednotlivcov**. Rovnosť prístupov je meraná väčšinou v termínoch prístupu domácností k zdrojom. Patria sem indikátory: relatívna chudoba, príjmová nerovnosť, detská chudoba, príjmy starších, nezamestnanosť, domácnosti bez zamestnaných, pracujúce matky, neaktivita mladých. Patria sem aj informácie a údaje o verejných, súkromných a celkových spoločenských nákladoch, údaje o miere náhrady v dôchodku, o výhladoch dôchodkov, dávkach posledného útočiska a celkové výdavky na zdravotnú starostlivosť.

4. Zdravotný stav obyvateľov – ako efekt fungovania zdravotných systémov. Patria sem indikátory: očakávaná dĺžka života, zdravotne podporovaná očakávaná dĺžka života, detská úmrtnosť, relatívna chudoba, používanie drog a z toho plynúce úmrtia, výdavky na zdravotnícku starostlivosť, výdavky na dlhodobú starostlivosť a celkové sociálne výdavky spoločnosti.

5. Sociálna kohézia (súdržnosť) – je považovaná za prekleňujúci objekt sociálnej politiky krajín v zmysle predchádzania patologickým javom, ako je kriminalita, uväzňovanie, samovraždy, priemyselné spory a rodinná nestabilita. Použitie indikátory sociálnej kohézie potom sledujú rozsah účasti občanov na sociálnom živote a odvodene ich uspokojenie z aktivít každodenného života. Medzi nimi sú: indikátor subjektívneho pocitu spokojnosti so životom, sociálnej izolácie, príslušnosť k skupinám, ale aj pôrody mladistvých, používanie drog a z toho plynúce úmrtia, samovraždy, nezamestnanosť, domácnosti bez práce, relatívna chudoba, neaktivita mládeže. Tiež sú tu informácie o spoločenských výdavkoch verejnej sféry, súkromnej sféry a celkové výdavky.

Je vidieť, že viaceré indikátory sú využité pri analýze situácie nielen v jednej oblasti, ale vo viacerých sledovaných oblastiach.

OECD každoročne vydáva publikáciu *Education at a Glance* (Správa o stave vzdelanosti), kde sú údaje porovnávajúce vzdelávacie systémy 30

členských a 10 vybraných ďalších krajín na základe kvantitatívnych indikátorov. V publikácii vydanéj v roku 2009 sú údaje za rok 2007 a prípadne za roky predchádzajúce tomuto dátumu. Údaje sú prezentované v podobe tabuliek a grafov prináležiacich do určitých typov indikátorov. Každý indikátor (definovaný v podobe otázky) má svoje naplnenie vo viacerých tabuľkách a grafoch, opisujúcich rozličné aspekty a dimenzie tohto indikátora. V ďalšom uvádzame zoznam indikátorov a následne aj obsahové naplnenie jedného vybraného indikátora.

A – Výkonnosť vzdelávacích inštitúcií a vplyvy učenia sa.

A1 – Do akej úrovne dospeli študujú?

A2 – Koľko študentov ukončí druhý stupeň vzdelávania a vyberú si tretí stupeň?

A3 – Koľko študentov ukončí tretí stupeň vzdelávania?

A4 – Aký je profil 15-ročných vo vedeckých aktivitách?

A5 – Akú majú 15-roční motiváciu pre vedu v rámci PISA 2006?

A6 – Ako účasť vo vzdelávaní ovplyvňuje účasť na trhu práce?

A7 – Aké sú ekonomické výhody vzdelávania?

A8 – Aké sú podnety pre investície do vzdelávania?

A9 – Aké sú sociálne výsledky vzdelávania?

B – Finančné a ľudské zdroje investované do vzdelávania

B1 – Koľko prostriedkov sa vynakladá na študenta?

B2 – Aký podiel národného bohatstva sa vynakladá na vzdelávanie?

B3 – Koľko verejných a súkromných zdrojov sa investuje do vzdelávania?

B4 – Aké sú celkové verejné výdavky na vzdelávanie?

B5 – Koľko platia študenti v terciárnom stupni vzdelávania a aké dostávajú verejné podpory?

B6 – Z akých zdrojov a služieb je hradené financovanie vzdelávania?

B7 – Ktoré faktory majú vplyv na úroveň výdavkov?

C – Prístup k vzdelávaniu, participácia a pokrok

C1 – Kto participuje na vzdelávaní?

C2 – Kto študuje v cudzine a kde?

C3 – Ako úspešní sú študenti pri prechode zo školy do práce?

D – Prostredie vzdelávania a organizácia škôl

D1 – Koľko času strávia žiaci a študenti v triedach?

D2 – Aký počet študentov pripadá na učiteľa a aké veľké sú triedy?

- D3 – Koľko zarábajú učitelia?
D4 – Koľko času venujú učitelia učeniu?
D5 – Aké je posudzovanie a spätná väzba učiteľov a aký je ich dopad?
D6 – Ako si učitelia zvyšujú svoju úroveň, aký majú k tomu postoj?
D7 – (len na Web-e) – Kto sú učitelia?

Európska komisia – EUROSTAT

Európa využíva najmä európsku štatistiku, ktorej garantom a tvorcom je EUROSTAT. Funkciou tejto štatistiky je porovnávať situáciu medzi krajinami Európskej únie, a preto sa starostlivo naplňujú národné databázy kompatibilné medzi sebou tak, aby sa dali vytvoriť tabuľky porovnávajúce údaje za jednotlivé krajiny. Web-stránka EUROSTAT-u deklaruje prístup k upraveným údajom do podoby komparatívnych tabuliek cez Special topics (špeciálne témy) a cez Themes (obsahové zameranie). V Special topics sa nachádzajú štrukturálne indikátory, euroindikátory, ročenka Eurostatu, vládne financie a harmonizované indexy spotrebiteľských cien. Sústavu štrukturálnych indikátorov tvoria:

1. HDP na hlavu v PPS
2. Produktivita práce
3. Miera zamestnanosti
4. Miera zamestnanosti starších pracovníkov
5. **Úroveň dosiahnutého vzdelania mladých ľudí podľa pohlavia**
6. Hrubé domáce výdavky na vedu a výskum
7. Porovnávacía cenová úroveň
8. Podnikové investície
9. Miera rizika chudoby po sociálnych transferoch
10. Miera dlhodobej nezamestnanosti
11. Rozptyl regionálnych mier zamestnanosti
12. Emisie skleníkových plynov
13. Energetická náročnosť ekonomiky
14. Pomer nákladnej dopravy k HDP

Euroindikátory sú vlastne makroekonomické indikátory zisťované s mesačnou či štvrťročnou amplitúdou, štruktúrované do 8 skupín – platobná bilancia, obchodné a spotrebiteľské prieskumy, spotrebiteľské ceny, zahraničný obchod, priemysel, obchod a služby, trh práce, monetárne a finančné ukazovatele, národné účty.

V Themes sa nachádzajú všeobecné a regionálne štatistiky, ekonomika a financie, obyvateľstvo a sociálne podmienky, priemysel, obchod a služby, poľnohospodárstvo a rybníctvo, zahraničný obchod, doprava, životné prostredie a energie, veda a technika. V sekcii obyvateľstvo a sociálne podmienky sú údaje o informačnej spoločnosti, sú tu štatistiky o kultúre, o turistike, o život-

ných podmienkach a sociálnej ochrane a štatistiky o kriminalite a kriminálnej justícii.

Štatistika o životných podmienkach a sociálnej ochrane vychádza z troch rozličných zdrojov: z dvoch prieskumov vykonávaných v domácnostiach – prieskumu domácich rozpočtov (HBSs) a tzv. EU-SILC (Komunitárna štatistika o príjmoch a životných podmienkach domácností) a tretím zdrojom sú administratívne zbery údajov o sociálnej ochrane (ESSPROS).

Prieskumy rodinných účtov (HBSs) sú národnými prieskumami väčšinou zameranými na spotrebiteľské výdavky (na Slovensku je to štatistika príjmov a výdavkov domácností). Porovnávanie týchto údajov existuje od roku 1988, pričom posledné dve „kolečká“ zberov údajov boli vykonané v roku 1999 a 2005.

Prieskumy príjmov, sociálneho začleňovania a životných podmienok (EU-SILC) sa ako medzinárodné začali v roku 2003, od roku 2005 sú vykonávané vo všetkých krajinách EÚ. Údaje sú veľmi podrobné, pokiaľ ide o zložky príjmov a zisťované sú aj informácie o sociálnom vylúčení, podmienkach bývania, práci, vzdelávaní a zdravotníctve.

Štatistiky sociálnej ochrany (ESSPROS) boli založené v 70. rokoch 20. storočia. Zložené sú z hlavného systému a modulov. Hlavný systém obsahuje od roku 1990 ročné údaje zbierané Eurostatom – kvantitatívne údaje o príjmoch a výdavkoch sociálnej ochrany a kvantitatívne databázy. Príjmy systémov sociálnej ochrany sú klasifikované podľa druhov a pôvodu. Výdavky sociálnej ochrany sú klasifikované podľa typov, identifikujúc ich povahu a určenie. Dávkami sociálnej ochrany sú transfery do domácností v hotovosti či naturáliách zamerané na zníženie finančných bremien množstva rizík a potrieb, ako je zdravotné postihnutie, nemocenská a zdravotnícka pomoc, staroba, pozostalosť, rodina a deti, nezamestnanosť, bývanie a sociálne vylúčenie. Moduly potom obsahujú doplnkové štatistické informácie o čiastkových aspektoch sociálnej ochrany: vzťahujú sa na dôchodcovské dávky a na čisté sociálne dávky. Každoročný zber týchto údajov začal v roku 2008.

Eurostat v tejto súvislosti organizuje aj písanie *Európskych sociálnych správ*, kde sú využívané údaje z uvedených zdrojov. Zatiaľ je to všeobecná ročná správa *Sociálna situácia v Európskej únii* a štatistická vrecková knižka *Životné podmienky v Európe*. Vydáva sa tiež publikácia *Spotrebiteľia v Európe: fakty a čísla* s 18-mesačnou periodicitou.

3. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia

Rok 2010 je považovaný za medzinárodný rok boja proti chudobe, do ktorého bude v plnej miere zapojené aj školstvo. Uvádzame preto aj indikátory sociálnej exklúzie, ktoré sa zvlášť citlivo dotýkajú školstva tak v otázke prístupu k vzdelávaniu, ako i materiálnych a nemateriálnych podmienok. Samotná so-

ciálna exklúzia je multidimenzionálny proces progresívneho sociálneho narušovania, spôsobujúci vytrhávajúce skupín a jednotlivcov zo sociálnych vzťahov a inštitúcií, čím sa zabraňuje ich plnej účasti v normálnych, normatívne predpísaných aktivitách tej spoločnosti, v ktorej žijú. (Hilary, 2007, s. 15) Sociálna exklúzia sa vzťahuje na odcudzenie alebo zbavovanie občianskych práv určitých ľudí v spoločnosti. Je často spojená so sociálnou triedou osoby, s úrovňou vzdelania, vzťahmi v detstve a životnou úrovňou, čo všetko môže vplývať na prístup k rozličným príležitostiam. Ohrozenými skupinami sociálneho vylúčenia sú zdravotne postihnutí, príslušníci rozličných minorít v spoločnosti, starší i mládež.

Európska komisia koordinuje aktivity členských krajín EÚ v boji proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu. V tej súvislosti sa pre potreby výberu a uplatnenia adekvátnych nástrojov a opatrení využívajú monitorovacie správy jednotlivých krajín, kde základom je zhromažďovanie údajov do stanovených indikátorov. Praktický postup potom využíva princíp otvorenej metódy koordinácie, kde základnými prvkami sú spoločne definované ciele pre Európsku úniu ako celok, formulácia akčných plánov prekonávania sociálneho vylúčenia na národných úrovniach ako špecifických nástrojov dosahovania týchto spoločných cieľov a pravidelné monitorovanie výsledkov. Základom pre porovnávanie krajín je spoločná báza indikátorov, ktorú vypracoval Výbor EÚ pre sociálnu ochranu, obsahujúca sadu 18 indikátorov chudoby a sociálnej exklúzie. Tieto indikátory boli prijaté Európskou komisiou v Laakene v roku 2001. Indikátory (niekedy aj nazývané **Laakenské indikátory**) sú zamerané na relatívnu chudobu a príjmové nerovnosti a participáciu na trhu práce. Len okrajovo sa dotýkajú oblasti zdravia a vzdelávania. Indikátory sú založené na údajoch poskytovaných z Európskeho panelu domácností (predtým ECHP, teraz EU SILC) a z Výberových zisťovaní pracovných síl (LFS), a preto nezahŕňajú niektoré skupiny populácie najviac ohrozené sociálnym vylúčením (bezdomovcov, osoby žijúce v zariadeniach sociálnych služieb atď.). Nasledujúce tabuľky prehľadne uvádzajú názvy týchto indikátorov, ich operacionalizáciu a zdroj údajov v členení na primárne a sekundárne. Na okraj môžeme poznamenať, že postupne sa tento súbor indikátorov upravoval a v súčasnosti dosahuje počet primárnych a sekundárnych indikátorov sociálnej exklúzie číslo 21.

V rôznych krajinách EÚ má chudoba a sociálne vylúčenie rôzne podoby, a preto na národnej úrovni skupiny expertov zostavujú terciárnu skupinu týchto indikátorov – tzv. národné indikátory. Slovensko zatiaľ nemá oficiálne definované národné indikátory chudoby, a preto osobitná skupina odborníkov tieto v roku 2008 pripravovala.

Tabuľka č. 1: Laakenské indikátory sociálnej exklúzie (vylúčenia) – primárne indikátory

Indikátor	Operacionalizácia	Zdroj údajov
(1) miera rizika chudoby	Podiel osôb žijúcich v domácnostiach s celkovými príjmami nižšími ako 60% príjmového mediánu (podľa veku, pohlavia, pracovného statusu – ekonomickej aktivity, typu domácnosti, typu bývania) + vyjadrenie prahu chudoby.	EU SILC
(2) príjmová distribúcia	Pomer príjmov prvého a posledného kvintili (S80 / S20)	EU SILC
(3) trvanie nízkopríjmovej situácie	Podiel osôb žijúcich v chudobných domácnostiach (pod 60% príjmového mediánu) v danom roku a najmenej vo dvoch z troch predchádzajúcich rokov.	EU SILC
(4) relatívna príjmová medzera (prepad príjmov)	Rozdiel medzi príjmovým mediánom chudobných domácností (pod 60% národného príjmového mediánu) a prahom chudoby, vyjadrené ako percentuálny podiel hranice chudoby.	EU SILC
(5) regionálna kohézia (súdržnosť)	Koeficient variácie miery zamestnanosti na úrovni NUTS 2.	LFS
(6) miera dlhodobej nezamestnanosti	Podiel osôb nezamestnaných dlhšie ako 12 mesiacov (podľa pravidiel ILO) na celkovom počte ekonomicky aktívnych obyvateľov nad 15 r.	LFS
(7) osoby žijúce v domácnostiach bez pracovného príjmu	Osoby vo veku 0 – 65 rokov (0 – 60 rokov) žijúce v domácnostiach, v ktorých ani jeden člen nepracuje. Zahnuté sú všetky domácnosti s výnimkou domácností, kde všetci členovia spadajú do týchto kategórií: - osoby mladšie ako 18 rokov, - osoby vo veku 18 – 24 rokov, ktorí sú ekonomicky neaktívni a vzdelávajú sa, - osoby vo veku nad 65 rokov (60 rokov), ktoré nepracujú.	LFS
(8) osoby predčasne končiace účasť na vzdelávaní	Podiel osôb vo vekovej skupine 18 – 24 rokov, ktoré dosiahli nižšie stredné vzdelanie (vzdelanostnú úroveň ISCED 2 či nižšiu) a nezúčastňujú sa vzdelávania ani vycviku.	LFS
(9) stredná dĺžka života	Očakávaný počet rokov (pri narodení), ktoré sa dožije každá osoba v danej generácii.	Demografické štatistiky Eurostatu
(10) subjektívne pociťovaný zdravotný stav podľa príjmovej úrovne	Pomer podielu osôb nad 16 rokov v prvom a poslednom príjmovom kvintile, ktoré subjektívne hodnotia svoj zdravotný stav ako zlý alebo veľmi zlý (podľa definície WHO).	EU SILC

Zaujímavé miesto v galérii sociálnych indikátorov zaujíma **Gini koeficient**¹⁶, vytvorený ešte v roku 1912 talianskym štatistikom Corrado Ginim (1921), ktorý meria nerovnosti v rozložení príjmov alebo nerovnosti v rozložení bohatstva v danej krajine. Je definovaný ako miera s hodnotami medzi 0 a 1. Nízky Gini koeficient indikuje rovnomernosť v príjmoch obyvateľstva, kým vysoký Gini koeficient ich nerovnomerné rozloženie. Matematicky je Gini koeficient definovaný ako podiel priestoru na diagrame Lorenzovej krivky. Slovensko patrí ku krajinám skôr s nižším Gini koeficientom (alebo Gini indexom, keď sa uvádzajú hodnoty v %), čo signalizuje nie až také výrazné rozdiely v príjmoch medzi obyvateľmi pri porovnaní s inými krajinami. Napr. v roku 2005¹⁷ boli hodnoty Gini indexu za Slovensko 26, za Česko 26, za Fínsko 26, za Švédsko 23, za Dánsko 24, za Slovinsko 24, za Rakúsko 26, za Maďarsko 28, za Francúzsko 28, za Nemecko 28, za Poľsko 36, za VB 34 a za USA 45.

Zložené indikátory – indexy

OSN využíva pre komparatívne účely posudzovania sociálnej situácie v krajinách sveta *Human Development Reports* (Správy o vývoji ľudstva) so zámerom postaviť ľudí do centra rozvojového procesu v termínoch ekonomiky, politiky a obhajovania. Pritom rozvoj je charakterizovaný zabezpečovaním alternatív a slobôd. Správu každoročne pripravuje tím expertov UNDP (United Nations Development Programme). Práve v tejto správe sa používajú 4 zložené indikátory, indexy, kde jedným číslom sa postihuje celá oblasť sledovanej problematiky za každý štát: HDI, GDI, GEI a HPI.

Human Development Index (Index ľudského rozvoja)¹⁸ vzniká kombináciou normalizovaných mier očakávanej dĺžky života, gramotnosti, dosiahnutého vzdelania a ukazovateľa hrubého domáceho produktu na hlavu obyvateľa. V tomto indexe sa odráža koncepcia rozšírenia možností pre osoby, poskytujúc im viac príležitostí pre vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť, príjem, zamestnanie atď. Index bol vyvinutý v r. 1990 pakistanským ekonómom Mahbub ul Haq, sirom R. Jollym za pomoci G. Ranisa z Yalskej univerzity a lorda M. Desai z Londýnskej School of Economics. V konkrétnej podobe HDI kombinuje 3 veličiny. Prvou je očakávaná dĺžka života pri narodení (ako index odrážajúci populačné zdravie a dĺžku života), znalosti a vzdelávanie merané mierou gramotnosti dospelých (s dvojtretinovou váhou) a kombinovanou mierou primárneho, sekundárneho a terciárneho vzdelania (s jednotretino-

¹⁶ Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient

¹⁷ Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality

¹⁸ Pozri http://wikipedia.org/wiki/Human_Development_Index

vou váhou) a napokon životná úroveň meraná ako prirodzený logaritmus hrubého domáceho produktu na hlavu a parity kúpnej sily v US dolároch. Hodnota HDI sa pohybuje v rozmedzí 0 až 1 bod.

Tabuľka č. 2: Laakenské indikátory sociálnej exklúzie (vylúčenia) – sekundárne indikátory

Indikátor	Operacionalizácia	Zdroj údajov
(11) rozptyl okolo hranice rizika chudoby	Osoby žijúce v domácnostiach, ktorých príjem bol pod hranicou 40%, 50% a 70% národného príjmového mediánu.	EU SILC
(12) miera rizika chudoby v konkrétnom čase	Miera chudoby v stálych cenách (očistených od inflácie) od zvoleného východiskového roku.	EU SILC
(13) miera rizika chudoby pred vyplatením sociálnych transferov	Miera rizika chudoby, kde je príjem kalkulovaný takto: 1. príjem bez akýchkoľvek sociálnych transferov, 2. príjem zahŕňajúci starobné a pozostalostné dôchodky, 3. príjem po uskutočnení všetkých sociálnych transferov (= primárny indikátor č. 1).	EU SILC
(14) Gini koeficient	Podiel medzi kumulatívnym podielom populácie usporiadanej podľa príjmu a kumulatívnym podielom ich príjmu z celkového príjmu v spoločnosti (môže nadobúdať hodnoty v rozmedzí od 0%, čo je úplná rovnosť, do 100%, čo je úplná nerovnosť).	EU SILC
(15) pretrvávajúce nízkeho príjmu (do 50% príjmového mediánu)	Podiel osôb žijúcich v chudobných domácnostiach (menej ako 50% príjmového mediánu) v danom roku a najmenej v dvoch z predchádzajúcich 3 rokov.	EU SILC
(16) podiel dlhodobej nezamestnanosti	Podiel nezamestnaných dlhšie ako 12 mesiacov (podľa definície ILO) na celkovom počte nezamestnaných.	LFS
(17) miera veľmi dlhodobej nezamestnanosti	Podiel osôb nezamestnaných dlhšie ako 24 mesiacov na celkovom počte ekonomicky aktívnej populácie.	LFS
(18) osoby s nízkou úrovňou vzdelania	Podiel osôb vo veku nad 25 rokov, u ktorých najvyššie dosiahnuté vzdelanie je na úrovni najviac ISCED 2 (nižšie stredné vzdelanie)	LFS

Zdroj: The Continuity of Indicators during the transition between ECHP and EU SILC, Eurostat Unit D2 'Living conditions and social protection', 2005.

V Správe o vývoji ľudstva z roku 2007 sa na prvých desiatich priečkach umiestnili tieto štáty: Island (0,968 bodu), Nórsko (0,968), Austrália (0,962), Kanada (0,961), Írsko (0,959), Švédsko (0,956), Švajčiarsko (0,955), Japonsko (0,953), Holandsko (0,953) a Francúzsko (0,952). USA sú na 12. priečke (0,951), Česko na 32. mieste (0,891) a Slovensko na 42. mieste (0,863 bodu).

Gender-related Development Index (Index rozvoja vo vzťahu k pohlaviu)¹⁹ poukazuje na nerovnosti medzi mužmi a ženami v oblastiach: dĺžka života a zdravotný stav, vedomosti a primeraná životná úroveň. Index je kombináciou indexov očakávanej dĺžky života osve u mužov a osve u žien, ukazovateľov vzdelania u mužov a u žien a ukazovateľov príjmov u mužov a u žien.

Pre zaujímavosť v Správe 2007 – 2008 na prvých 10 miestach sú tie isté krajiny ako v rankingu HDI (chýbajú Írsko a Japonsko a miesto nich je tam Fínsko a VB). USA v tomto rebríčku zaujímajú 16. pozíciu, Česko 29. pozíciu a Slovensko 39. pozíciu.

Gender Empowerment Measure (Meradlo posilňovania pohlavia)²⁰ odráža nerovnosti medzi mužmi a ženami v krajine, pokiaľ ide o príležitosť. Kombinuje nerovnosti v troch oblastiach: politická účasť a vykonávanie rozhodnutí, ekonomická účasť a prijímanie rozhodnutí a moc nad zdrojmi. Výpočet je zložitý a robí sa v troch krokoch. V prvom kroku sú zisťované percentá mužov a žien v troch vybraných oblastiach: počty kresiel v parlamente, ďalej počty legislatívco, vyšších úradníkov a manažerov, ľudí v pozíciách, v povolaniach a napokon zárobky. V druhom kroku osobitne za mužov a ženy sa prepočítavajú percentá v každej oblasti na EDEP (rovnomerne rozložené ekvivalentné percentá), kde sa zvyhodňuje rovnosť pohlaví a naopak, penalizuje sa nerovnosť. V treťom kroku sa výsledný GEM ráta ako nevážený priemer 3 EDEP.

Human Poverty Index (Index ľudskej chudoby)²¹ – ako indikácia životnej úrovne v krajine. Je podobný HDI, ale lepšie odráža rozsah zanedbanosti. HPI zahŕňa tri zložky: dĺžku života (meranú cez podiel obyvateľov neočakávajúcich žiť dlhšie ako 40 rokov), vzdelanie (merané podielom negramotných obyvateľov v populácii) a životnou úrovňou (meranou podielom obyvateľov bez prístupu k čistej vode, zdravotníckej starostlivosti a podielom podvyživených detí z kohorty detskej populácie do 5 rokov).

HPI nadobúda hodnoty v rozmedzí 0 až 1000 bodov. Napr. v roku 2006 SASI group (Univerzita v Sheffielde) a M. Newman (Univerzita v Michigane) publikovali údaje²², kde najhoršia situácia je v strednej Afrike a Juhovýchodnej Afrike (vyše 400 bodov) a v severnej Afrike a južnej Ázii (vyše 300 bodov); trocha lepšia je situácia v pacifickej časti Ázie a na Strednom východe (menej ako 200 bodov), vo východnej Ázii, Južnej Amerike a východnej Európe (medzi 100 a 150 bodov); a úplne bezproblémová je situácia v Severnej

¹⁹ Pozri http://en.wikipedia.org/Gender-related_Development_Index

²⁰ Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/Gender_Empowerment_Measure

²¹ Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Poverty_Index

²² Pozri http://www.wacra.org/WORLD_POVERTY_MAP.pdf

Amerike (cca 30 bodov) a najlepšia v západnej Európe a Japonsku (cca 10 bodov).

Vo svete sú aj ďalšie pokusy merať rozličné aspekty života ľudí. Známa je aktivita výskumnej inštitúcie Economist Intelligence Unit, ktorá vypracovala **Index kvality života (Quality-of-life index)**²³. Tento zahŕňa 9 čiastkových indikátorov, týkajúcich sa subjektívnej spokojnosti obyvateľov so životom v oblasti: zdravia (očakávaná dĺžka dožitia pri narodení), rodinného života (miera rozvodov), občianskeho života (miera zapojenia do občianskych aktivít), materiálneho uspokojenia (HDP na osobu), politickej stability a bezpečnosti (ratingy týchto stabilit), klímy a geografie (zemepisná šírka rozlišujúca teplú a studenú klímu), istoty zamestnania (miera nezamestnanosti), politickej slobody (priemery indexov politických a občianskych slobôd) a rovnosti pohlaví (pomer priemerných zárobkov mužov a žien).

Záver

Užitočnosť sociálnych indikátorov dokazuje aj iniciatíva OSN pod názvom *Indicators for Monitoring the Millenium Development Goals* (United Nations Development Group, 2003) (Indikátory monitorovania miléniových rozvojových cieľov). Slúžia na overenie pokroku zapojených krajín pri dosahovaní cieľov stanovených Miléniovou deklaráciou 2000, zameranou na silnú oddanosť právu na rozvoj, mier a bezpečnosť, na rovnosť pohlaví, na vykorenenie mnohých dimenzií chudoby a na udržateľný ľudský rozvoj. Ku každému zo stanovených cieľov je definovaných jeden i viac indikátorov, ktorých úlohou je sledovať pokrok v danej oblasti. V rámci ôsmich hlavných cieľov je definovaných 18 konkrétnych čiastkových cieľov, ktoré by sa mali dosiahnuť v horizonte rokov 2015 až 2020, prípadne by sa mal zlepšiť stav ako taký. Spolu je definovaných 53 indikátorov. Na tomto mieste uvedieme len jeden príklad. Hlavným cieľom číslo 3 je podporiť rovnosť pohlaví a posilniť postavenie žien. **Čiastkovým cieľom v tejto oblasti je odstrániť pohlavné rozdiely v základnom a strednom školstve do roku 2005 a vo všetkých stupňoch vzdelávania do roku 2015.** Indikátory, ktoré pomôžu monitorovať plnenie tohto cieľa, sú: proporcia dievčat ku chlapcom v základnom, strednom a terciárnom vzdelávaní, proporcia gramotných žien k mužom vo veku 15 – 24 rokov, podiel žien v platených zamestnaniach v nepoľnohospodárskych sektoroch a podiel kresiel žien v národnom parlamente. Zostáva však otvorenou otázkou, do akej miery je možné uvedené indikátory považovať za univerzálne. Tak napr. pre hodnotenie chudoby používame Human Poverty Index (HPI), index ľudskej chudoby, ktorý sa používa od roku 1997 v správach OSN o ľud-

²³ Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/Quality_of_life_index

skom rozvoji. Nadobúda hodnoty medzi 0 až 100, pričom 0 znamená minimálnu a 100 maximálnu chudobu²⁴.

Obsahuje o. i. (v rozvojových krajinách):

1. *Ukazovatele schopnosti prežitia (Pravdepodobnosť zomrieť pred 40. rokom života).*
2. *Chýbajúce vzdelanie (Percento analfabetov v dospelom obyvateľstve).*
3. *Adekvátny životný štandard (Prístup k zdravotníckym zariadeniam a službám, podiel podvyživených detí, prístup k zdravotne nezávadnej čistej vode a i.).*

V priemyselne vyspelých krajinách obsahuje HPI:

1. *Ukazovatele schopnosti prežitia (Pravdepodobnosť zomrieť pred 60. rokom života).*
2. **Chýbajúce vzdelanie** (Percento funkcionálnych analfabetov v dospelom obyvateľstve, „vzdelanostná kompetencia“).
3. *Adekvátny životný štandard (Percento obyvateľstva, ktorých disponibilný príjem je menší ako 50% mediánu).*
4. *Sociálna exklúzia (Percento dlhodobo nezamestnaných – 12 mesiacov a dlhšie).*

Jeho použitie je teda závislé od toho, ktoré krajiny zaradíme medzi priemyselne vyspelé krajiny (t.j. aké kritériá z veľkého množstva disponibilných použijeme na ich zaradenie), ale podstata otázky spočíva v tom, či sme vôbec oprávnení používať rovnaké sociálne indikátory pri meraní sociálnych javov na rôznom území (napr. východné a západné Slovensko), príp. v rôznych subsystemoch spoločnosti. Nazdávame sa, že by bolo možné ďalej rozvíjať a dopĺňať indikátory o otázky tradície (rozdielneho historického vývoja), spôsobu uvažovania, zvyklostí, rituálov a pod.

Takýto postup by však znamenal neporovnateľnosť, fundamentalistický kvalitatívny prístup vychádzajúci z neopakovateľnosti a idiografickej rozdielnosti sociálnych javov, osobitne významný v pedagogickom výskume. Prihová-

²⁴ Konceptia indexu ľudskej chudoby ako HPI je dielom indického ekonóma Amartya Sena, pôsobiaceho na Trinity College na univerzite Cambridge, za ktorú dostal v roku 1998 Nobelovu cenu za ekonomiku. Prostredníctvom analýzy blahobytu od jednotlivcov ku kolektívnym rozhodovaniám vytvoril Sen teoretické východiská pre porovnanie rozdielnej distribúcie statkov v spoločnosti. Jeho zásluhou – aplikáciou Senových teórií v empirických štúdiách – sa podarilo odhaliť a lepšie pochopiť základné ekonomické súvislosti biedy a hladu. Index chudoby: $P = H \times (I + (1-I) \times G)$, kde G je Gini koeficient a I je miera distribúcie príjmov (pohybujúca sa medzi 0 a 1). Tento index je podľa Sena možno použiť dokonca aj vtedy, ak sú bázy dát problematické, čo je častý prípad najmä v chudobných krajinách. Jeho najznámejším dielom je *Chudoba a hlad* (1981), kde spochybňuje názor, podľa ktorého je najvýznamnejšou príčinou hladu nedostatok potravín.

rame sa preto za racionálne hľadisko – zvažovať, kedy a kde je nevyhnutné konštruovať osobitné sociálne indikátory a kedy a kde môžeme pristúpiť k využívaniu indikátorov, ktoré sme pracovne nazvali univerzálne. Z hľadiska poznávania vzťahu spoločnosti a jej metodológie a miesta výchovy a vzdelávania v nej bude takýto postup celkom oprávnený.

Na záver v súvislosti so sociálnymi indikátormi a sociálnymi podmienkami je nevyhnutné konštatovať existenciu sociálnej nerovnosti. Meria sa rozdielmi i vo vzdelaní, nielen v zamestnaní, zdraví, predovšetkým množstvom sociálneho kapitálu. Tak zdravie, ako aj vzdelanie, príjem, postavenie a ďalšie predpoklady kvalitného života nie sú u ľudí „distribuované“ rovnako. Objektívne predpoklady kvality života „kopírujú“ štruktúru sociálnej nerovnosti (meranej vzdelaním, zamestnaním a sociálnym kapitálom).

Viera Bačová (2008) si kladie otázku, ktorú si musí postaviť i pedagogika, či sa vo svojom teoretickom skúmaní vnímanej kvality svojho života máme zaoberať aj sociálnou nerovnosťou ľudí a jej zdrojmi. Alebo má psychológia (a teda aj pedagogika) brať tieto okolnosti ako dané, východiskové, bez aspirácie na ich menenie; máme zastávať stanovisko, že ľudia sa majú s daným stavom vecí zmieriť, adaptovať sa na svet taký, aký je? Majú spoločenské vedy skúmať len to, ako ľudia vnímajú svoje miesto v živote, alebo sa majú pokúšať o viac, napr. o to, ako dosahovať, aby miesto osoby v živote obsahovalo dostatočné množstvo predpokladov kvalitného života?

LITERATÚRA

- ATKINSON, T. – CANTILLON, B. – MARLIER, E. – NOLAN, B. 2002. *Social Indicators: The EU and social inclusion*. Oxford : Oxford University Press.
- BAČOVÁ, V. 2008. Sociálny kapitál – psychologické dimenzie. In: *Kvalita života a sociálny kapitál – psychologické dimenzie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 79-98.
- BAKOŠOVÁ, Z. 2008. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava : UK Filozofická fakulta, 249 s.
- BOURDIEU, P. 1986. The forms of capital. In: Richardson, J. G. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, s. 241-258.
- BOURDIEU, P. 1983. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In *Zur Theorie sozialer Ungleichheiten*. Göttingen : Hrsg. v. Reinhard Kreckel. (Soziale Welt. Sonderband 2.) s. 190 f.
- BRUNGGER, H. 2004. *Indicators – spotting or spookscreen?* United Nations. Economic commission for Europe. Paper presented at the 23rd Nordic Statistical conference. Turku, Finland.
- COLEMAN, J. S. 1998. Social Capital in the Creation of Human Capital. In *American Journal of Sociology*, roč. 94, s. 95-120.
- DURKHEIM, E. 1926. *Pravidla sociologické metody*. Praha : Orbis.

- Education at a Glance 2009, Paris : OECD.
- GINI, C. 1921. Measurement of Inequality and Incomes. In *The Economic Journal* 31.
- HILARY, S. 2007 *Social Exclusion: Comparative Analysis of Europe and Middle East Youth*. Dubai : Wolfersohn Center for Development.
- HIRNER, A. 1976. *Ako sociologicky analyzovat'*. Bratislava : ÚŠI, 372 s.
- HRONCOVÁ, J. – EMMEROVÁ, I. 2004. *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica : PdF UMB.
- ILLNER, M. – FORET, M. 1980. *Sociální ukazatele*. Praha : Svoboda.
- JUSZCYK, S. 2003. *Metodológia empirických výskumov v spoločenských vedách*. Bratislava : IRIS.
- KERLINGER, F.N. 1972. *Základy výzkumu chování*. Praha : Academia, 705 s.
- KRAUS, B. 2008. *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál, 215 s.
- OLEJÁR, M.: term; encyklopédia www.ys.sk.
- ONDREJKOVIČ, P. 2007. *Úvod do metodologie spoločenskovedného výskumu*. Bratislava : VEDA, 245 s.
- OSN. 1975. *Towards a system of social and demographic statistics*. Dep. of economic and social affairs, Statistical Office, Studies in methods, series F, No.18. New York : United Nations.
- PUTNAM, R. D. 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In *The Journal of Democracy*. č. 6, 1995, s. 65-78.
- Referenčný manuál Vytvorenia národných indikátorov v oblasti chudoby a sociálneho vylúčenia. 2008. Bratislava : MPSVR SR.
- Rural Households' Livelihood and Well-being. 2007. New York : United Nations.
- SCZCEPANSKI, J. 1967. *Sociológia. Vývin problematiky a metód*. Bratislava : Pravda.
- SIROVÁTKA, T. a kol. 2005. *Príjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU*. Praha : VÚPSV.
- Society at a Glance. OECD Social Indicators. Paris : OECD, 2005.
- The Continuity of Indicators during the transition between ECHP and EU SILC. Eurostat Unit D2 'Living conditions and social protection', 2005.
- Towards a system of social and demographic statistics. 1975. Dep. of economic and social affairs, Statistical Office, Studies in methods, series F, No.18. New York : United Nations.
- United Nations Development Group. 2003. *Indicators for Monitoring the Millenium Development Goals*. New York : UN.

Webové stránky:

- http://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient
- http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality
- http://en.wikipedia.org/wiki/Gender_Empowerment_Measure
- http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Poverty_Index
- http://www.wacra.org/WORLD_POVERTY_MAP.pdf

http://en.wikipedia.org/wiki/Quality_of_life_index
<http://www.ys.sk/>
<http://www.marriam-webster.com/dictionary/indicator>
<http://akademia.exs.sk/socialnaspravodlivost>
http://muse.jhu.edu/demo/journal_of_democracy/v006/putnam.html
http://wikipedia.org/wiki/Human_Development_Index
http://en.wikipedia.org/Gender-related_Development_Index
<http://akademia.exs.sk>

Prof. PhDr. Peter Ondrejko*vič, PhD.*, pracuje na Katedre sociológie FiF UKF v Nitre. Venuje sa otázkam sociálnej patológie, kriminológie, ako i sociológie výchovy, osobitne socializácie mládeže a otázkam metodológie spoločensko-vedného výskumu. Je autorom viacerých monografií a štúdií, uverejňovaných u nás i v zahraničí. Osobitnú pozornosť venuje otázkam negatívnych stránok individualizácie mládeže, ktorá sa uskutočňuje na pozadí významných spoločenských zmien, nachádzajúcich svoj odraz v anómii rodiny. Je členom viacerých vedeckých rád vysokých škôl v SR a v ČR, ako i členom redakčných rád viacerých časopisov.

PhDr. Rastislav Bednár*ik, CSc.*, okrem pedagogickej práce sa venuje najmä vedeckovýskumnej činnosti, zúčastňuje sa na domácich i zahraničných projektoch výskumu v oblasti trhu práce a sociálnej ochrany. Pracoval ako poradca v poradných tímoch viacerých ministrov (MŠ SR, MPSVR SR) a zastupoval

Slovensko v pracovnej skupine sociálnej politiky OECD v Paríži (v r. 2001 – 2003). Ako národný korešpondent od vstupu Slovenska do Európske únie aktuálne pracuje v monitorovacej skupine MISSOC (legislatíva sociálnej ochrany) v Európskej komisii. Vydal dve publikácie o stave sociálnej ochrany na Slovensku. Pracuje v Inštitúte pre výskum práce a rodiny v Bratislave. Súčasne pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na univerzitách v Bratislave a Nitre. Je predsedom Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Je členom redakčnej rady časopisu Mládež a spoločnosť.

Prof. PhDr. Peter Ondrejko, PhD.
Katedra sociológie FF UKF
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
e-mail: pondrejkovic@ukf.sk

PhDr. Rastislav Bednár, CSc.
Katedra sociológie FF UKF
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
e-mail: bednarik@ukf.sk